

tragedija i ironija

dragan ćopić

1. Ironija kao odnos prema tradiciji

Govoniti o prošlosti ima smisla samo utoliko ukoliko ona određuje i saodređuje sadašnjost. Kritičko prevladavanje tradicije moguće je samo kroz nju samu. Tek tako prošlost i budućnost, tradicija i avangarda, čine kontinuitet. Istraživanje prošlosti i njeno domišljanje može opravdati samo sebe samo kao takav preludijum.

Savremenost možemo odrediti kao raskorak, bolje rečeno, ne možemo je odrediti samom sobom a da ne istupimo iz njenog okvira, ako smo ga uopšte svesni i ako on nije neka vrsta privida. Mogli bismo je odrediti kao okvir gde tradicija progovara najautentičnije, gde se ona nikad ne iscrpljuje kao nikad neizneverena obnova, kao njeno preispitivanje i njenom zasniavanje.

Sve neimenovanosti mogu imati metafizičko značenje, ako ih ja osećam, ako me ne poništava zadovoljstvo nerazmišljanja i nerazumevanja, ako ja ne razlikujem sebe od medijuma koji bi trebao biti samo moja pretpostavka i preduslov, kojoj ja protivim, jer je izneveravam, jer je ne mogu neizneveriti, jer ne mogu ne biti. Ja sam prinorčan da se izražavam u zatečenoj jezičkoj stvarnosti, ili, ja sam slobodan da se neizražavam nijednim postojećim načinom izražavanja.

Ako svest u umetnosti dolazi do saznanja sebe, ako je izučavanje istorije filozofije najbolji način da se upozna filozofija sama, filozofija kao najviši oblik duhovnog stvaralaštva kakav odnos iznasta između svesti i onog što joj prethodi, onog što određuje njene duhovne forme. Od Parmenida do Hajdegera ljudski um postavlja jedno isto pitanje: šta jeste u osnovi svega postojećeg. Od Sokrata do Jaspersa ljudska svest pitanjem dolazi do granične situacije. Od Eunipida do Frojda postavlja se pitanje o odnosu iracionalnog i racionalnog. Da li svako buđenje dovodi sve ponovo u pitanje. Da li je sve to samo san prošlosti, neimenovano prepoznavanje ili razdor. U ovom udaljavanju, u ovom sagledavanju rastojanja, javlja se ozbiljnost poraza. I ne samo to, time se ne otkalnja postojanje jednog preosećanja. Buđenje počinje pitanjem, pitanje predstavlja moć nepoverenja, ono obeležava skeptičko svojstvo svesti.

Govorimo oblikujući. Pitanje dolazi pre svega, u odnosu na našu svest, svega svesti. Pitanje dolazi pre forme, pre oblikovane svesti. Stoga, svaki oblik nosi u sebi skrivenu prvobitnu upitnost i može imati individualno obeležje zavisno od načina na koji se retrospektivno razotkrivajuću usvaja.

Svest koja ne pita nije svest. Svest koja pita na putu je da postane svest. Sveću je čini smisao za pitanje, smisao za preispitivanje; ova sklonost pre svih sklonosti. Pitanje je okvir svesti. Postoji jedan neumoljivi imperativ koji kao senka ili tema prati ovo razlikovanje: neispitanom ne poklanjati poverenje mišljenja. Neznanje nije nešto što se zatiče. Neznanje je nešto što se postiže, što upućuje na svoju drugobitnost, na različitost od sebe.

Pitanja razgolićuju privid i upućuju na istinu. Ova istina jeste istina bitka i njegovih egzistencijalnih modusa koji se prelamlaju u tragičnoj sferi života. Čovek, kao istorijsko i sudbinsko biće, žrtva je istine.

Na tom putu istonjske svesti, putu evropske filozofije ka javstvu, ka metafizičkim subjektivitetima, pojavljuju se Sokratova ironija, Dekartova metoda sumnja, Kantov kritički metod i Husserlov fenomenološki metod ili eidetska redukcija.

Ironija je put ka istini. Ali ona je daleko od toga da bude želja ili težnja, ona jeste aktivnost, ali samo negativna aktivnost (Reč ironija potiče iz osnove *ἔπος* = reći, kazati). Iz ovog korena izvedeni su oblici: *ἔπιμα* = pitati; *ἔπειρα* = pretvaranje, izgovor: *ἔρωμεθα* = pretvarati se, rugati se). Ironija je

odgos prema tradiciji i odnos prema samome sebi; odnos prema besposličanju, ali ne i dokolici koja omogućava teotrijski život (*βῆσις θεωρητικὴ* = vita contemplativa); odnos prema religioznom sujeverju, prema predrasudama, prema javnom mnenju, prema sofistici i zdravom razumu. Apolonski imperativ *Upoznaj samoga sebe* dolazi od punog izraza u Sokratovoj delatnosti. On ispituje vrednosti mitova, smisao poezije, pesnike, umetnike, rukotvorce, političare, besednike i sofiste, u nastojanju da od njih nešto sazna. Ali pravi odgovor bio obično izostajao. Ako Sokrat drugima postavlja pitanja, ako sumnja u njihova znanja, u javno mnenje, u tradicionalne oblike mišljenja, ima li on nekakav kriterijum u sebi na osnovu kojeg može suditi o svemu drugom? Ako bi odgovor bio određen, rezultat Sokratovih istraživanja bio bi nihilistički. Mnogi njegovim savremenici, koji ga nisu razumeli, razumeli su ga u tom smislu. Stoga se protiv Sokrata podiže optužba koja će za njega imati tragičan ishod, Sokratov kraj posledica je Sokratovske ironije. Ali u tome ne leži istina Sokratovog ćutanja. Kriterijum koji Sokrat nosi u sebi jeste višija božanska mudrost, demon koji opominje, ali samom umu prepušta i ostavlja dalja kolebanja i ishodišta. Sokratu ironija služi kao alibi, iza nje se krije božanska mudrost, filozofsko znanje. On ispituje druge i sebe, istražuje druge i sebe, poređi druge i sebe, sledeći božanski glas. Sokratovsko pretvaranje jeste destrukcija mnenja u traganju za istinom. Ironija razara i razbija internu i konfuznu svest, izvlačeći iz nje jasne i razgovetne forme duha.

Ironija dovodi u sumnju pretpostavke na kojima počiva dotadašnje mišljenje.¹ Sokrat ne veruje u bogove u koje drugi veruju. Ironija kao osporavanje našeg prividnog datog jeste njegova destrukcija na čist i izvorni početak (*ἀρχή* = principium) koji omogućuje filozofsko saznanje. Umetnička dela i filozofska dela podležu ovom postupku. Ali, sve ono što je mašta jednom pokrenula iz svoje tačke nepokretnosti, ostaje svojim postojanjem da zrači za potonju misao.

Tokovi tradicije su kao vode koje omogućuju život. Oni koji su je najviše izneverili, najdublje su je nosili u sebi. Reći ne, mogu samo poričući nešto, govoreći posle nečega, dolazeći posle nečega. Povesna svest kao nadolaženje budućnosti (Marks), kao otvorenost toku, kao negativna svest svega, pa i sebe same, razrešava se u dijalektičkom umu.

2. Ironija kao doživljaj — odnos prema samome sebi

Već je romantičarska ironička genijalnost shvatila sebe kao samosvest stvaralačkog uma. Ona je imala svog zagovornika u Fridrihu Hegelu koji objašnjava ironiju kao slobodnu igru svih stvaralačkih mogućnosti, a koja svoj duh izražava u romantičarskoj poeziji.

Ona će naći svog žestokog kritičara u Kjerkegorovoj ličnosti, koju će demon ironije nositi čitav život, i to kako u odnosu prema sebi, tako i u odnosu prema stvarnosti i svetlu, a i prema ženi koju voli celog svog života, a kojoj ništa sem nesreće ne može dati.

Postoje mislioci koji ostaju verni mislima svoje mladosti. Postoje i oni koji svakog trenutka izneveravaju svoju misao, prevazilazeći je, dovodeći je uvek iznova u pitanje, u sumnju. Samoprevazilaženje kao način filozofskog razvoja prisutno je u ironičnom odnosu prema samome sebi. Budućnost doživljena kao nada. Ironija je saznanje besmisla egzistencije. Ona je nešto što pripada meni, što mi je dato, nešto što pripada svetu mog neizražavanja, tami mog ćutanja. Ona je preduslov mog postojanja, mogućnost da budem u koegzistenciji, u komunikaciji. Jedina prednost udubljenosti u sebe jeste unutrašnje razaranje, postignuti nemir, prokletstvo koje prati svako nastajanje uma.

Ono što je bila katarza u tragediji, to je ironija u filozofiji. Stvar se nije mnogo izmenila ni s konformizmom savremenosti. »Inteligencija nije ni dar, ni nedostatak: ona je drama.«² Inteligencija mora da se živi kao drama. Da bi čovek danas postigao intelektualno obrazovanje, on postaje neurotičar. Život je snošljiv samo u ironičnom odnosu prema samome sebi. Najdublju nesreću prihvatiti kao igru; uzvišena stanja privijati k sebi bez imalo patetike.

Iz ovog saznanja vodi poreklo postupak često primenjivan u savremenoj romanesknoj tehnici. Dezintegracija ličnosti počiva u ironiji. Manov odnos prema mišskom sadržaji ironiju. Heseova nadigra, isto tako. Od teoretičara romana, Lukka će uzeti ironiju kao strukturalnu kategoriju.³

NAPOMENE:

¹ »Da on usvaja uobičajena shvatanja, da se s njima miri, on daje sebi taj izgled time što se pravi da je neobavešten pa navodi druge da se izraze — jer on to ne zna; a posle toga on bi, pod izgovorom bezazlenosti, zamolio da mu dotični kažu, da ga oni o tome pouče. To je odlika čuvene Sokratove ironije. Ona kod njega ima subjektivan oblik dijalektike; ona predstavlja način ponašanja u ophođenju; dijalektika predstavlja obrazloženje stvari, ironija je način ponašanja osobe prema osobi« (G. W. F. Hegel, *Istorija filozofije*, Beograd 1964, str. 53). Preko Hegelovih Predavanja i romantičarskog shvatanja ironije s ovim pojmom se upoznao i mladi Marks: »ta ironija nije ništa drugo od oblik filozofije kako se ona subjektivno odnosi prema običnoj svesti« (K. Marks, *Sveske za epikurovsku stoičku i skeptičku filozofiju*, VII. Od filozofije do proletariata; Zagreb 1978).

² Z. P. Sartr, *O književnosti i piscima*, Kultura, Beograd, 1962, str. 408.

³ Vid. Lukačevu teoriju romana. Isto: Pol de Man, *Problemi moderne kritike*, V.